

УДК 821.111.09

Людмила Анісімова

КОНЦЕПЦІЯ ЧИТАЧА І ЧИТАННЯ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ТЕОРІЇ ДЖОНАТАНА КАЛЛЕРА

У статті розглянуто концепцію читача і читання в літературознавчій теорії Дж. Каллера в контексті структуралізму, постструктуралізму та деконструкції. Доведено взаємозв'язок американської теорії читацького відгуку та структуралізму Дж. Каллера, визначено його вплив на розвиток та функціонування теорії читацького відгуку у 1970 – 80-х роках у США.

Ключові слова: читач, читання, структуралізм, теорія читацького відгуку, постструктуралізм, деконструкція

Знаний у світі американський літературознавець, професор Джонатан Двайт Каллер (Jonathan Dwight Culler) (нар. 1944) в Україні відомий перш за все як автор книги «Теорія літератури. Короткий вступ» («Literary Theory. A Very Short Introduction») (1997), в якій він описав теорію літератури, не вдаючись до детального пояснення концепцій літературознавчих шкіл, підходів чи напрямів, а окреслюючи ключові зрушення у світовому літературознавстві. Цю книгу Джозеф Гіллс Міллер, представник Йельської школи деконструкції, назвав «зразковою працею», а самому авторові дав характеристику як найкращому в «*поясненні теорії літератури без зайвого спрощення чи навантаження полемічними тенденціями*» [3].

Дж. Каллер є провідним сучасним теоретиком літератури, наукові інтереси котрого незмінно (починаючи ще з написання в 1966 р. бакалаврської роботи про феноменолога Моріса Мерло-Понті та структуралізм Клода Леві-Строса й Ролана Барта) зосереджені на структуралізмі та постструктуралізмі. Власне, саме завдяки йому англо-американське літературознавство 1970-х збагатилось знаннями з французького структуралізму, а сам автор став «рупором» чи «важливим медіатором» (за П. Баррі) [1, 61] європейського структуралізму, проте, аж ніяк не «ретранслятором». Видана в 1975 книга «Структуралістська поетика», основана на його докторській дисертації, отримала нагороду Джеймса Рассела Ловелла від Асоціації сучасної мови (MLA) як найкраща

книга з літературознавства за 1976 рік. На думку автора, вагомість структуралістської поетики полягає у тому, щоб *«зробити якомога яснішим те, що у загальних рисах відомо всім, хто займається літературою, та зацікавити їх поетикою»*, котра є *«теорією практики читання»* [5, 258-259]. Канадський науковець Ірена Рима Макарик стверджує, що в цій книзі Дж. Каллер намагається *«звільнити»* літературознавство від влади формалістичної *«нової критики»*, розвиваючи поетику, яка визначає умови для іншого погляду на інтерпретацію. *«Використовуючи модель структуралістської лінгвістики, Каллер описує літературу як семіотичну систему «другого порядку», що використовує мову для створення літературного значення і служіння йому. Автори, тексти, читачі, відтак є написами (inscriptions) в літературній системі означування»* [9, 171], – стверджує вона.

Метою статті є визначення концепції читача і читання в літературній теорії Дж. Каллера та дослідження впливу на теорію читацького відгуку (Reader-response theory).

Професор Майкл Берубе (Michael Bérubé) в статті *«Теорія усього»* (*«Theory of Everything»*) зазначає, що в США у 1975 році *«найсвіжішими надбаннями у теорії літератури були теорія читацького відгуку (а саме книга “Імплицитний читач” (1974) Вольфганга Ізера) та структуралізм (“Структуралістська поетика” Дж. Каллера)»* [8, 8]. Науковець розмежовує ці два напрямки у літературознавстві, хоча такі дослідники як Е. Фронд (E. Freund), Дж. Томпкінс (J. Tompkins), В. Лейч (V. B. Leitch), Ст. Мелю (St. Mailloux), І. Фізер, Т. Девіс і К. Вомак (T. Davis & K. Womack) та інші давно розглядають концепцію структуралізму й деконструкції Дж. Каллера як один із підходів у межах американської теорії читацького відгуку.

Структуралізм, як і формалізм (*«нова критика»* у США), прагнув надати гуманітарним наукам статус точних наук шляхом створення чіткого понятійного апарату, заснованого на лінгвістиці, активного застосування логіки й математичних формул, проте все ж має багато спільного з різними

підходами та теоріями, об'єднаними назвою «теорія читацького відгуку» (далі ТЧВ). Дж. Томпкінс, редактор однієї з двох перших антологій з ТЧВ «Теорія читацького відгуку: від формалізму до постструктуралізму» (1980 р.) (в якій есе розміщені таким чином, щоб читачі мали можливість простежити зародження «читачецентрованої» теорії у формалізмі та її подальший розвиток), вмістила есе Дж. Каллера «Літературна компетенція» [10, 101-118] (розділ з книги «Структуралістська поетика») сьомим з одинадцяти, між раннім есе Стенлі Фіша «Література в читачеві: афективна стилістика» та есе Нормана Н. Голланда «Єдність Тотожність Текст Я-сам», котрі вважаються провідними представниками цієї теорії у США. У цьому есе автор стверджує, що *«читати текст як літературу не значить робити чийсь розум **tabula rasa** і підходити до нього без заздальгідь продуманих понять; кожен повинен привнести до нього імпліцитне розуміння щодо оперування літературним дискурсом, який підказує нам що саме шукати»* [10, 102], бо не володіючи комплексом «літературної компетенції» не можливо прочитати текст як літературу. «Літературна компетенція» Дж. Каллера в потрактуванні Дж. Томпкінс – це *«множинність конвенцій, які спрямовують читача вирізняти певні ознаки твору, узгоджуючись із загальними поняттями стосовно “прийнятної” чи “належної” інтерпретації»* [10, xix]. Автор, на думку Дж. Каллера, також є читачем (навіть якщо пишучи, він і не думає про уявного читача), тому що той *«не буде задоволеним допоки не зможе прочитати його (свій текст – прим. Л.А) як такий, що здійснює вплив»* [10, 102].

Наступною важливою працею Дж. Каллера стає книга «Про деконструкцію» («On Deconstruction») (1983 р.). В інтерв'ю від 21 червня 2007 р. для журналу «Міннесота ревью» автор зауважує, що *«перший розділ книги “Про деконструкцію” був спробою закласти підвалини для деконструкції, пов'язуючи структуралізм із теорією читацького відгуку»* [13], в якому розглядає читачів і процес читання через призму деконструкції [4, 31-83]. До речі, ця книга до 2007 року в США була перевидана 25 разів (!).

Структуралістський підхід до читацьких відгуків

Дж. Каллер пропонує використовувати теоретико-методологічну базу теорії літератури не лише з метою розуміння тексту, а радше для дослідження інтерпретації як виду діяльності, та стверджує, що необхідно враховувати вагомість активної ролі читача (який в окремих його працях називається «компетентним»). Творення значення тексту, на його думку, також залежить від того, що, по-перше, всі читачі сприймають тексти по-різному, по-друге, читач застосовує різні підходи (спираючись на інтерпретаційні «коди») до прочитання різних текстів. І позаяк коди з плином часу змінюються, інтерпретація також зазнає змін.

Метою Дж. Каллера було *«відкрити і зрозуміти системи конвенцій, які власне уможливають існування літератури»* [5, viii], адже читач творить значення, застосовуючи культурно обумовлені правила/конвенції для компетентної інтерпретації: правила безособовості; натуралізації/засвоєння літературних конвенцій; значущості; метафоричного зв'язку; тематичної єдності; бінарної опозиції тощо. Література ж перебуває в прямій залежності від рівня володіння та застосування (свідомого чи підсвідомого) читачем комплексу конвенцій щодо інтерпретації художніх творів, які створюються як реакція на структуральні правила, за допомогою яких слова на сторінці перетворюються на значення.

На думку Дж. Каллера, будь-яке читання завжди тісно пов'язане з іншими текстами, зі сукупністю створених кодів, і воно, безумовно, творить культуру народу. Оперуючи поняттям «компетентний читач», вчений вважав марною справою дослідження відгуків реальних читачів, оскільки літературні критики повинні зосереджувати увагу саме на універсальних конвенціях і визначати будь-яке читання: літературознавче чи не літературознавче. На його думку, існують два класи читачів: 1) читачі як простір досвіду для критика (як читача); 2) майбутні читачі, котрі отримають користь від роботи критика та попередніх читачів. Слід зазначити, що

Дж. Каллера часто критикують за те, що загалом він не розмежовує поняття літератури й інституту письменництва.

Дж. Каллер у дискусії щодо «надмірної інтерпретації»

Відома дискусія, що відбулася в 1999 р. у Кембриджі навколо роману У. Еко «Маятник Фуко», об'єднала таких чільних представників «філософської та літературознавчої думки: Р. Рорті, Дж. Куллера, К. Брук-Ровз» [2, 249]. Річард Рорті, спираючись на інтелектуальні здобутки американського філософа-прагматика Дж. Дьюї, актуалізував у своїй філософії характерну для прагматизму думку про те, що всі ідеї та методи повинні проходити перевірку на корисність, придатність до використання і практичність (це і є критеріями їхньої істинності, правильності й вартості).

Дж. Каллер виступив на захист «надмірної інтерпретації» (“overinterpretation”), яка, на його думку, може виявитись просто явищем «недостатньої інтерпретації» (“underinterpretation”), і, загалом, критикує У. Еко за те, що той сприяв посиленню інтересу читачів до пошуку «секретних кодів» у тексті та за визнання першочергової ролі «інтенцій тексту». Також, Дж. Каллер не згоден із Р. Рорті (котрий наполягав на тому, що не потрібно перейматись способами народження значень і закликав просто «використовувати» тексти), аргументуючи це тим, що власне метою літературознавства і є розвиток систематичного бачення механізмів впливу художніх творів на читачів.

Значення наукових праць Дж.Каллера

Праці Дж. Каллера були й залишаються надзвичайно важливими у літературно-критичних і академічних дебатах стосовно переваг та недоліків такого явища як «теорія літератури». У 2007 р. вийшла його нова книга «Літературне в теорії» («The Literary in Theory») [6], в якій теорія розглянута в широкому історико-культурному контексті. Автор запропонував визначати теорію як міждисциплінарний корпус праць зі структуралістської лінгвістики, антропології, марксизму, психоаналізу та літературної критики.

Наприклад, Раман Селден (Raman Selden) у книзі «Практикуюча теорія та читання літератури» (“Practicing Theory and Reading Literature”) при аналізі художніх творів комбінував методи ТЧВ та структуралізму, не зважаючи на те, що структуралісти сприймають текст синхронічно, загалом бачачи текст як завершену структуру, натомість представники ТЧВ – діахронічно, слідуючи за нерівномірним прочитанням від початку до кінця «нотного стану» тексту. Автор книги зауважує, що Дж. Каллер *«досліджує поетику, а не інтерпретацію»* [12, 115]; читач сприймається як *«ідеалізована конструкція, а не історично обумовлена індивідуальність»* [12, 116]. Проте, концепція читача й читання Дж. Каллера допомагає побачити, що читання є не просто перетворенням синтаксичних одиниць на речення: читачі повинні навчатися правилам читання з метою адекватного розуміння прочитаного, а літературний твір маніпулює вже вивченими правилами, щоб створити необхідні ефекти та впливи на читача. В 1993р. у «Довіднику читача з сучасної літературної теорії» Р. Селден одночасно вміщує наукові доробки Дж. Каллера в розділі «Читачеорієнтовані теорії» (підпункт «Джонатан Каллер: конвенції читання») і «Структуралістські теорії» (підпункт «Структуралістська поетика: Джонатан Каллер»), що свідчить про визнання значення його теорії як для ТЧВ, так і для структуралізму.

Висновки. Позаяк Дж. Каллер не надавав ваги значенням, створеним індивідуальними читачами, а займався вивченням синтаксичних та риторичних кодів, правил і конвенцій при читанні літератури, його теорія, на думку **Луїзи М. Розенблатт** («піонерки» ТЧВ в Америці), була екстремальнішою за формалізм «нової критики» у запереченні ролі читачів із плоті і крові у процесі читання [11, 70]. Отже, хоча концепція читача й читання Дж. Каллера була важливою у становленні ТЧВ та акцентуванні читача в трихотомії «Автор-Текст-Читач», вона досі вимагає ґрунтовного вивчення і залишається гостро дискусійною і полемічною.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Баррі, Пітер. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. – К.: Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. Зубрицька М. Номо legens: читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
3. Каллер Дж. Теория литературы: Краткое введение / Пер. с англ. А. Георгиева. – М.: Астрель: АСТ, 2006. – 158 с.
4. Culler J. On deconstruction: Theory and criticism after structuralism / Jonathan Culler. – L. etc., 1983. – 307 p.
5. Culler J. Structuralist poetics: Structuralism, linguistics and the study of literature / Jonathan Culler. – Ithaca, 1975. – 301 p.
6. Culler J. The literary in theory: cultural memory in the present // Jonathan Culler. – Stanford University Press, 2007. – 276 p.
7. Eco, Umberto. Interpretation and Overinterpretation. With contributions by R. Rorty, J. Culler and C. Brooke-Rose / Ed. S. Collini. – Cambridge, 1992. – 164 p.
8. Framing Theory's empire / edited by John Holbo. – Parlor Press LLC, West Lafayette, Indiana, 2007. – 235 p.
9. Makaryk, Irene Rima. Encyclopedia of contemporary literary theory: approaches, scholars, terms / Irene Rima Makaryk. – University of Toronto Press, 1993. – 656 p.
10. Reader-response criticism: From Formalism to Post-Structuralism / Ed. Jane P. Tompkins. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1980. – 275 p.
11. Rosenblatt, Louise M. Literary theory // Handbook of research on teaching the English language arts / ed. James Flood. – International Reading Association, National Council of Teachers of English. – Routledge, 2003. – 1110 p.
12. Selden, Raman. Practicing theory and reading literature: an introduction. – University Press of Kentucky, 1989. – 206 p.
13. The Clarity of Theory: An Interview with Jonathan Culler by Jeffrey J. Williams (27 August 2007). Режим доступу: http://www.theminnesotareview.org/journal/ns70/interview_culler.shtml

В статье рассмотрена концепция читателя и чтения в литературоведческой теории Дж. Каллера в контексте структурализма, постструктурализма и деконструкции. Доказано связь американской теории читательской реакции и структурализма Дж. Каллера. Определено его влияние на развитие и функционирование теории читательского отклика в 1970 – 80-х в США.

Ключевые слова: читатель, чтение, структурализм, теория читательской реакции, постструктурализм, деконструкция

The article deals with the conception of the reader and reading in literary theory of J. Culler in context of Structuralism, Post-structuralism and Deconstruction. The connection between Reader-response theory and structuralistic approach of J. Culler is proved. His impact to the development and functioning of Reader-response theory in 1970 – 80-s is defined.

Key words: reader, reading, Structuralism, Reader-response theory, Post-structuralism, Deconstruction